XIII. ve XIV. YÜZYILLARDA MOĞOLLAR ARASINDA AT KURBAN ETMENİN BİR ŞEKLİ*

John Andrew BOYLE

Çeviren: Dilek TOP**

Görkemli zamanlarında Moğollar, kuzey yarımkürede hükümdarları, V. Gordon Childe'ın[1] kral mezarları şeklinde isimlendirdiği, büyüklükleri, zenginlikleri ve içindeki eşyalarının bolluğuyla meşhur defin odalarında yatan ve yalnız hayvan değil, aynı zamanda insan da kurban eden son insanlardır. Childe bu gibi mezarları, hem Mezopotamya ve Çin'deki gibi yeni bir medeniyetin doğuşunun müjdecisi olmak bakımından, hem de birden bire daha yüksek bir medeniyet tarafından aydınlatılan barbar toplumların gelişmesinde bir safhaya işaret etmesi bakımından dikkate almıştı[2]. O, Moğol definlerine muhtemelen (Childe buna *en passant*'ı karşılık gösterir) iki kategorisinden ikincisinde yer verecekti. Bu kategorilerden biri 6. yüzyılda Kuban'daki büyük Scythian mezar tümseklerine kadar geri giden bir geleneğin son bekası olarak onları oldukça düzenli bir biçimde tarif edebilirdi[3]. Muhtemelen böyle bir defin hakkındaki en kesin rapor benim de Roverty'nin çevirisinden aktardığım Fars tarihçisi Jüzjani (1193-1260) tarafından verilmiştir:[4]

"Onlar onu Mughal geleneğine uygun olarak gömdüler ve o insanlar arasında onlardan birisi öldüğü zaman, yerin altında, cehenneme gitmiş olabilen bir mel'unun derece ve mevkisiyle orantılı büyüklükte, yaklaşık bir oda ya da salon ölçüsünde bir yer hazırlamak bir gelenektir. Onlar o yeri bir taht ve örtü (döşeme) ile döşerler ve oraya ölenin silahlarıyla birlikte, sayısız eşyalarını bazı özel eşyalarını ve karılarının kadın ya da erkek kölelerinden bazılarını, diğer insanlardan daha fazla sevdiği kişiyi de mezara koyarlar. Onlar tahtı üzerine mel'un birisini yerleştirirken onun en sevdiği şeyi de mezara onunla birlikte gömerler. Gece olduğunda yer kapatılır ve üzerinde atlar koşturulur. Böylece o cenazeden bir iz kalmamış olur".

Son cümleye özellikle dikkat çekmeliyim. Pelliot "Marco Polo Üzerine Notlar I"ında[5], Moğol imparator mezarlarının üzerinde mezar tümseği olmadığını gösteren başka kanıtlar gösterir. Nitekim bu *Yüan shih*'de de belirtilir: "[İmparator cenaze törenlerine ait] mezarlığa ulaştıklarında, mezar çukurunun kazılması için belli bir düzen içerisinde toprak kazılarak toprak yığını yapıldı. Eskiden tabut [çukur içine] indirilmekteydi, [çukur] dolduruluyor ve toprak hizasında kapatılıyordu. Eğer toprak gereğinden fazlaysa, diğer uzak yerlere taşınıyordu." Pelliot şöyle yorumlar: "Bu tarif, mezar tümseklerinin olmadığını ve *ling* kelimesinin yalnızca Çin hanedanlığının görkemli mezar tümseklerinin (*ling* etkisi altındaki metinlerde kullanıldığını anlatmak istiyor. Toprak yığınlarının düzenlenmesi çıkarıldıkları yere aynı düzenle konmasıdır, bu işlem aynı zaman-

da çim yığınlarının (parçalarının) hasar görmeden yerine konmasını da içerir, böylece toprak, cenazenin gömülmesinden sonra da orjinal halini korumalıdır. Bu, mezarların gizliliğinin korunması için önemliydi." Bu detayın pekiştirilmesi için Pelliot Carpini'den yüksek rütbeli bazı Moğollar'ın cenaze raporlarını aktarır: "Onlar çukuru tamamen doldurur ve o yerin üstünü, daha sonra bulunma ihtimalinin olmaması için önceden olduğu gibi çimenle kaplarlar." Son olarak muhtemelen 1232'de Mogolistan'ı ziyaret eden bir Çin elçisi Hei-Ta shihlüeh'in raporundan; Jüzjani'nin ifadesine oldukça yakın bir bölüm aktarır: "Moğollar'ın mezar tümsekleri yoktur; onlar zeminin sıradan bir zemin gibi gözükmesi için atlarla üzerini çiğnetirler"[6]

Carpini[7], Moğollar'ın liderleri için yaptıkları defin metodları ile, hiç mi hiç gizli tutulmayan bir ya da daha fazla at derisinin üzerine dikilmesi suretiyle daha dikkat çekici hale gelen daha az önem taşıyan insanlar için yaptıkları defin şekli arasındaki farkı dikkatli bir biçimde ayırır. Bu adet bazı detaylarıyla yalnızca Carpini tarafından değil aynı zamanda Beauvais[8], Ricaldo da Montecroce[9], Ganjak'ın Kirakos[10] ve İbn Batuta[11] tarafından da tarif edilmiştir. Prosedür bu çeşitli açıklamalardan hareketle yeniden inşa etmekti. Önce atlara, bitkin düşürülene kadar biniliyordu; sonra başı kumys(?)da yıkanıyordu, kemikleri ve bağırsakları ortadan kaldırılıyordu ve göbeğine ve ağzının içine bir kazık saplanıyordu. İbn. Batuta'ya göre bazı Moğol kabile reislerinin (Batuta bunları Yüan Emperor[12]'ın çağdaşı olduğunu ileri sürmez) mezarlarının üzerinde dört at kazıkla öldürülüyordu; ve Rubruck[13] son zamanlarda ölen bir insanın mezarının üzerinde uzun kazıklara asılı on altı at derisini gördüğünü kaydeder. Bu daha sonraki parça Rubruck'ın tarif ettiği mezarın, bir Moğol mezarı değil Kuman ya da Kıpçak mezarı olduğunu ortaya koymaktadır. Herhalde bu da, diğer bir seyyah İbn-i Fazlan'ın üçyüzyıl önce putperest Oğuzlar arasında gözlediği bu cenaze geleneğinin Moğollara kendi tebaları olan Kıpçaklar'dan geçtiğini göstermek için yeterli gibi görünüyor[14].

Bu adetin amacının ne olduğu oldukça belirsizdir. Ölen adama zaten öbür dünyada kullanması için binekler ya da bir binek tedarik edilmekteydi. Mezarların üzerinde atları kazıklayarak öldürme bazı başka anlamlar taşıyor olmalıydı[15]. Ben son makalemde[16] Vikingler tarafından kullanılan sağlam kazıklar ile muhtemel bazı ilişkiler olduğunu ileri sürdüm. Buradaki iki örnekten birisinde toprak ruhlarından korkmanın yanı sıra, düşmanların üzerine bir lanet yaymak için kazık üzerine at başının dikildiği söyleniyordu. Diğerinde de bir düello için ortaya çıkmamış olan bir adamı aşağılamak amacıyla bir kısrak göğüs kemiği kesilip açılarak bir kazık üzerine konmuştu. Bu karşılaştırmaya dayanarak at derilerinin mezarlar üzerine kurulmasının amacının, ölüleri kötü ruhların saldırılarına karşı korumak olabileceği sonucuna vardım. Bununla birlikte benim de makalem için bir dipnotla müracaat etmiş olduğum Ermeni tarihçisi Movses Dasxurançi[17] yazısında bu adetin daha uygun bir açıklamasını ortaya koyar. Kuzey Dağıstan'da (Hazarlar'ın kökleri)[18] ya da Hazarlara 681-

682'de İsrail piskoposu Ermeni-Albanian'ın dini propagandasının bir bölümünde, bu insanların Tanrı'ya ithaf edilen atları, kanlarını meşe ağaçlarının üzerine akıtarak ve başlarını, derilerini dallarına asarak kurban ettikleri belirtiliyordu. Bu, modern çağlarda Volga boyundaki ormanlarda yaşayan insanlar arasında hala yaşayan bir ritüeldir. 18. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde onüç yıl geçiren İsveçli savaş esiri Strahlenberg, Cheremiss[19]'in söylediklerine benzer şeyler yazar: "Bu insanların hiç ağaç mabutları yoktu; fakat dua edenler açık havada ve kutsal saydıkları, meclislerini etrafında topladıkları, büyük ağaçların yakınlarında direk gökyüzüne doğru dua ederlerdi. Ayrıca onlar kurban ettikleri sığır gibi hayvanların derilerini ve kemiklerini gökyüzüne kurban etme şekliyle kutsal saydıkları ağaçlara çürümeleri için asarlardı. Strahlenberg'in "Cattle" ile demek istediği Mordvins'de ilgili bölümde kesinleştirilmiştir[20]. "Onlar atların derilerini Schremissi'in yaptığı gibi ağaçlara asmazlar..."[21] Son olarak Çuvaşlarla ilgili "Onlarda atlara çok itibar edilmesi, atların derilerinin diğer kullanımlarının olmayıp, ağaçların üstüne asılması çok dikkate değerdir"[22]

Bozkır sakinlerinin, ağaç kıtlığı ya da yokluğu nedeniyle bu adeti, kurbanlarını ancak kazıklara asmak suretiyle, kendi çevrelerine adapte etmelerinin, bu adetin daha da eski bir şekli olduğunu söyleyebilirim. Mezarların üzerinde kazıklara oturtulan atlar, mezarların içine gömülenlerden farklı olarak Gök Tanrı'ya kurban olarak niyetlenir. Bu, Rubruck tarafından tarif edilen ve dördü dünyanın her tarafına, gökyüzünün dört köşesine bakan onaltı dikili at derisi durumuyla teyid edilmiştir.[23]

Bu şekil at kurban etme Altay Türkleri arasında, özellikle Tanrı Bay Ülgen'e kurban etmede, fakat açık bir biçimde ve yalnız umumi tören kutlamalarında son zamanlara kadar yaşamaktaydı.[24] Ölülerin mezarlarının üzerindeki direklere at derisi dikme adeti, belki tamamen ya da esas olarak Kıpçaklarla en yakın ilişkili yerde oturan Golden Horde Moğollarına sınırlandırıldı. Sonra bu gelenek İslam'ın kabul edilmesiyle yavaş yavaş terkedildi.

Bu geleneğin tam bir başka açıklaması İbni Fazlan'ın kendi çalışmasında (Oğuz Türklerinin cenaze törenlerine de gönderme yapar) İbni Fazlan tarafından sunuldu. Aşağıdaki ilgili parçanın, harfi harfine bir çevirisidir:[25]

"Onlardan birisi öldüğü zaman ölü için bir ev şeklinde büyük bir çukur kazarlar. Sonra ona ceketini[26], kemerini ve fiyongunu giydirirler. Eline şarap dolu tahta bir kupa yerleştirirler ve önüne içi şarap dolu tahta bir kap bırakırlar. Ölüye ait herşeyi getirir ve o eve onunla birlikte yerleştirirler. Ve üzerini, bir çeşit toprak kubbe yerleştirerek çatı ile örterler. Sonra kendileri ölenin atlarına giderek miktarına göre yalnızca biri ya da yüzü, ikiyüzünü öldürürler. Onlar atın ağaca astıkları[27] başı, ayakları, derisi ve kuyruğu dışında diğer etlerini yerler ve şöyle söylerler: "Bunlar onu cennete götürecek atlardır". Ve eğer o, bir adam öldürmüş ve öldürmeye cesarette bulunmuşsa, onlar öldürmüş olduğu insan sayısı kadar tahtadan yapılmış heykeller oyarlar ve ölenin mezarına şöyle söyleye-

rek yerleştirirler: "Bunlar onun, ona cennette hizmet edecek köleleridir". Ve bazen bir ya da iki gün için at öldürmeyi bırakırlar ve onların ihtiyarlarından yaşlı[28] bir adam onlara öğüt verir: "(ölen adamı kastederek) rüyamda onu gördüm ve bana şöyle dedi: 'gördüğün gibi arkadaşlarım benden öndeler (ilerideler) ve ayaklarım ağrı içinde[29]. Onları yakalayamıyorum ve hep yalnız kalıyorum.' Bunun üzerine onlar atlara gider ve onları öldürürler ve ölünün mezarı boyunca asarlar.[30] Bir iki gün sonra o yaşlı adam onların yanına gider ve şöyle söyler: "Ben onu gördüm şöyle söyledi. Aileme ve arkadaşlarıma atlarla öne geçip onları yakaladığımı ve yorgunluktan rahatladığımı söyle".

İbn Fazlan'ın ifadesini kabul edersek o zaman Oğuzlar arasındaki bir mezar üzerinde atları kazıkla öldürmek adetinin amacı, oldukça açık bir biçimde ölen adama, öbür dünyaya götürmesi için at tedarik etmekti. Ancak İbn Fazlan mezarın içindeki kurbanlardan bahsetmez. Belki asılı deriler böyle kurbanlara delalet ediyordu, aynı ölen düşmanların tahta heykellerinin (açıkça balbal[31]'ın bir çeşidi) insan kurbanlara delalet etmesi gibi. Gördüğümüz gibi Gök Tanrıya bir kurban olarak at derilerinin asılması Kafkasya sahasında 7. yüzyılın sonunda, Orta Volga boyundaki Finnic (?) ve Türk insanlar arasında 18. yüzyıla ve Altay bölgesindeki Türkler arasında hemen hemen günümüze kadar kaydedilmektedir. Pratiğin (geleneğin) orijinal anlamının bu olmadığına inanmak zordur ve İbni Fazlan'ın kanıtlarına rağmen ben hala Kıpçak ve Moğol mezarlarının üzerindeki direklerde asılı olan at derilerinin aynı zamanda Tanrıya kurban olarak sunulduğu konusunda ısrar ediyorum. Öbür dünyada sahiplerine eşlik edeceğine inanılanlar yalnızca gerçek mezarlardaki hayvanlardı.

NOTLAR

* A Form Of Horse Sacrifice Amongst The 13th- And 14th- Century Mongols

** H.Ü. Türk Halkbilimi Yüksek Lisans Öğrencisi

1 *Progress and Archaeology* (London, 1944), p.92.

2 *Ibid*, pp. 95 and 96.

3 Bakınız Tamara Talbot Rice, The Scyhians (London, 1957) pp. 92-106.

4 P. 1173.

5 P. 333.

6 Cengiz Han'ın mezarının üstünde bakınız Pelliot, op.cit., pp. 330-353. Hülegü ve Adaqa'nın mezarları Urmia gölündeki Sahi adasının üzerindeki bir tepeye yerleştirilmişti. Bakınız Rasid-ad-Din, ed. Alizade, pp. 94 ve 164, Mustaufi, *The Geographical Part of the Nuzhat-alQulüb*, transl. Guy le Strange, p. 233. Aryun (d. 1291) gizli defin yapılan İran'ın Moğol hükümdarlarının sonuncusuydu. Onun mezarı, Mustaufi'ye göre, op.cit., p. 69, "Sujas dağında yapılmıştı ve Moğol geleneklerine göre onlar o yeri gizlediler, bütün dağı dokunulmaz kutsal bir yer haline getirmekle insanlar oradan zorlanmaksızın geçemiyorlardı. Ancak Aryun'un kızı Üljay Hatun babasının mezarını burada bir Darvish-house (?) ve yerleşim yeri kurarak bilinir hale getirdi." Cayatai hükümdarı Baraq (1266-1271) de yüksek bir dağda gömülüydü. Bakınız Rasid-ad-Din, ed. Alizade, p. 138.

7 Christopher Dawson, *The Mongol Mission* (London, 1955), pp. 12-13.

8 Quoted by Rockhill, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World* (London, 1900), p. 80, note 2.

9 Ed. Laurent, X, 8.

10 See Boyle, "Kirakos of Ganjak on the Mongols", *CAJ*, VIII/3 (September, 1963), pp. 199-214 (204-207 ant note 33).

11 *Ibn Battuta: Travels in Asia and Africa 1325-54*, transl. H. A. R. Gibb (London, 1929), pp. 299-300.

12 Bu Toyan-Temür'dü (1332-1370), İbn-i Batuta'ya göre başkent Pekin'den Kara-

Kurum'a gelen yeğeni Firuz tarafından öldürülmüştü. Bu olağanüstü kısımı Gibb açıklar, op. cit., p. 373: "Tam olarak bilinmeyen Firuz görünür ve (eğer Çin kayıtları doğruysa) 1371'de Togon Timur'un ölümünden sonra Büyük Kağan'ın ikametgahı Kara-Kurum'a taşınır, kopyası 1356'da yazılan bir kitapta bu parçanın varlığı hala mevcuttur ve gerçek tarihçilerdense toplumsal ruhun sorgulanması için daha uygun bir problemdir.

13 Ed. Rockhill, p. 82.

14 See below, p. 149.

15 Bu probleme Jean-Paul Rouş tarafından temas edildi, *La Mort chez les peuples altaiqus anciens et medievaux d'apres les documents ecrits* (Paris, 1963), p. 174: "Il reste cependant encore a comprendre pourquoi certains animaux sont enterres, pourquoi d'autres sont empales. Sont-ils destines a servir des ames differentes? Seule, sans doute, une enquete ethnographique peut ici nous repondre."

16 See above, note 10.

17 *History of the Caucasian Albanians*, tans. C. J. F. Dowsett (London, 1961).

18 *Op. cit.*, p. 99.

19 *An historico-geographical Description of the North and Eastern Parts of Europe and Asia...* (London, 1738), pp. 354-355. Almanca orjinali bana ulaşmadı.

20 *Op, cit.*, p. 413.

21 Aslında onlar bu adeti daha erken bir zamanda yaptılar. 15. yüzyılın ilk yarısında bu bölgeyi ziyaret eden Venedikli Giosaphat Barbaro, Merduins'in bir kolu Moxii'nin inançlarının bir raporunu bırakmıştır. 1873'te Hakluyt Society tarafından basılan William Thomas tarafından çevrilen Early Tudar'dan ilgili pasajı yeniden kopya ediyorum: "At ve Certein tyme of the yere they vse to take a horse: which they laie alonge on the plaine. His iiij feete bounden to iiij stakes, and his heade to an other. This doon, cometh one with bowe and arrowes; and, standing a convenient distance of, shooteth towards the hert so often, till he haue killed him. And whan the horse is thus deade they flaye him and make and bottel of his hide, vsing with the fleshe certein ceremonies: which, neretheles, they eate at leingth. Than they stufe the hyde so full of strawe, that it seemeth hole again; and in every one of his legges putt a pece of woodde; and so sett him afoote again, as though he were on lyve. Finally, they go to a great tree and thereof cutt such a boowe as they thinke best, and there of make a skaffolde wheron they sett this horse standing, and so worship him. Offering sables, armelynes, menyver, martrons and foxes, which they hange on the same tree, even as we offer up candells. By reason where of the trees there are full of such furres."

22 *Op. cit.*, p. 356.

23 Herhalde İbn. Batuta tarafından tarif edilen mezar üzerindeki dört direk, doğuya yönlendiriliyordu. Ancak imparatorun belli başlı akrabalarının mezarlarının üzerinde yalnız üç at kazıklara oturtuluyordu.

24 See M. A. Czaplicka, *Aboriginal Siberia* (Oxford, 1914), pp. 298-299, Uno Harva, *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker* (Helsinki, 1938), pp. 553-556 and 564, and Mircea Eliade, *Le Chammanisme et les techniques archaiques de l'extase* (Paris, 1951), pp. 175-177.

25 A. P. Kovalevsky, *Kniga Axmeda ibn-Fadlana o ego putesestvii na Volgu b 921-922 gg.* (Kharkov, 1956), text, p. 335, translation, p. 128. A. Z. V. Togan's edition and translation - *Ibn Fadlans Reisebericht* (Leipzig, 1939) - were not accessible to me.

26 Editörler parçanın ..... okurlar.

27 Kovalevsky'nin çevirisinde deriler ağaçtan yapılmış yapıların üzerine yayılırdı. C. E. Boswarth, *The Ghaznavids* (Edinburgh, 1963), p. 217, mezarların üzerinde kesilen hayvanları tarif eder. Bu bağlam içinde "kazıkla öldürmek" kelimesine karşılık gelen Arapça fiilin en açık anlamı "çarmıha germek"tir.

28 Togan, *op. cit.*, p. 27, bu yaşlı adamda profesyonel bir şaman görür. Bakınız Roux, *op. cit.*, p. 108, aynı zamanda bakınız Kovalevsky, *op. cit.*, p. 187, note 254,

29 The teşt has which Togan, *loc. cit.*, translates "... Meine Füsse waren zu schwach". See "to be ulcerated (foot)" - as the most likely emendation of the difficult.

30 See above, note 27.

31 *Historie des Turcs d'Asie Centrale* (Paris, 1945) pp. 14-15, and now Roux *op. cit.*, pp. 102-105.